

Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler’de Meşveret Kavramı (Hürriyet ve Meşveret Gazeteleri Bağlamında)

Büşra Kadioğlu*

Öz

Meşveret kavramı Osmanlı siyasal düşüncesi ve söyleminde etkin bir yere sahiptir. Gelenek içerisinde danışma meclisleri, istişare etme manalarını kapsayacak biçimde yer alan kavram bilhassa Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile politik yeni bir anlam kazanmaktadır. Sonrasında kavramın manasının Jön Türkler vasıtasıyla siyasallığı keskinleşmekte ve nihayetinde ise meşrutiyete uzanmaktadır. Mevcut çalışmalarda Yeni Osmanlı ve Jön Türk düşüncesi incelenmektedir ancak bu hareketlerin *meşveret* kavramı yorumunun özelinde bir kavramlar tarihi tetkiki bulunmamaktadır. Makalemizde söz konusu noksanlığı gidermek amacıyla *meşveret* kavramının Yeni Osmanlı ve Jön Türk düşüncesindeki gelişimi incelenmektedir. Yapılan inceleme Yeni Osmanlılar için *Hürriyet*, Jön Türkler için ise *Meşveret* gazeteleri bağlamında gerçekleştirilmektedir. Tetkik nihayetinde ise *meşveret*’in Yeni Osmanlılar tarafından siyasal söyleme dahil edildiği ve Jön Türkler tarafından politik niteliğinin kalıcı hale getirildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meşveret, danışma, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, kavramlar tarihi.

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Kocaeli/ Türkiye, bbusakadioglu@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5342-4929.

The Concept of Consultation in the New Ottomans and Young Turks (In the Context of *Hürriyet* and *Meşveret* Newspapers)

Abstract

The concept of consultation has an important place in Ottoman political thought and discourse. The concept, which is traditionally included in the meaning of advisory councils and consultation, gains a political new meaning, especially with the New Ottomans Society. Later, the meaning of the concept is sharpened by the Young Turks and finally extends to constitutionalism. In the current studies, New Ottoman and Young Turk thought are examined, but there is no historical examination of concepts specific to these societies' interpretation of the concept of consultation. In our article, the development of the concept of consultation in New Ottoman and Young Turk thought is examined in order to eliminate this deficiency. The study is carried out in the context of *Hürriyet* newspapers for the New Ottomans, *Meşveret* newspapers for the Young Turks. In the end, it is concluded that the consultation was included in the political discourse by the New Ottomans and that its political character was made permanent by the Young Turks.

Keywords: Consultation, New Ottomans, Young Turks, conceptual history.

Giriş

Meşveret kavramı on dokuz ve yirminci yüzyıl siyasal belgelerinde sıkça geçmektedir. Gerek dönemin siyasal metinleri gerek basındaki tartışmalarda kendisine yer bulan kavram politik söylemin bir parçası halindedir. Meşrutiyet ile ilişkilendirilen *meşveret*, her daim on dokuzuncu asırda kendisine atfedilen siyasi içeriği/manayı karşılamakta mıdır? Çalışmamızda irdeleyeceğimiz bu soru bir kavramlar tarihi denemesi olmayı amaçlamaktadır. Kavramların manalarının süreç içerisinde kırılmalara, dönüşümlere, değişimlere uğraması sebebiyle bir kavramın tarihinin tetkiki düşünce tarihiyle paralellik kurarak tarihyazımı için ehemmiyet arz etmektedir. Söz edilen görüşten hareketle makalemizde Osmanlı düşünce tarihi için önem taşıyan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in *meşveret* kavramını nasıl algılayıp biçimlendirdiklerini *Hürriyet ve Meşveret* gazeteleri bağlamında konu edinmekteyiz. *Meşveret* kavramının seçilmesinin sebebi fikir hareketlerinde üzerinde çokça durulmuş olması ve Türk siyasal gelişiminde etkili bir yere sahip olmasıdır. Literatürümüzde Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin siyasal fikirleri hakkında çalışmalar olmakla birlikte bilhassa *meşveret* kavramının iki hareketi de ele alacak şekilde tetkiki mevcut değildir. *Meşveret* kavramı öncelikle Bernard Lewis tarafından “*Meşveret*” başlıklı makalede ele alınmakta, sonrasında Ayhan Ceylan tarafından “Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezi Meclisler Literatürü” adlı çalışmada merkezi meclisler içerisinde değerlendirilmekte, İsmail Kara tarafından *İslamcıların Siyasi Görüşleri 2* kitabında kavramın II. Meşrutiyet dönemindeki dönüşümüne değinilmektedir. Ayrıca Marinos Sariyannis'in *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century* adlı kitabında yer verilmekte olan kavram, Hüseyin Yılmaz'ın “Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler” (Containing Sultanic Authority: Constitutionalism in the Ottoman Empire before Modernity) makalesinde ve Alp Eren Topal'ın “From Decline To Progress: Ottoman Concepts Of Reform 1600-1876” isimli tezi ile hazırlayanı bulunduğu *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)* eserinin giriş kısmında değerlendirilmektedir. Makalemiz ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve II. Meşrutiyet'e kadar olan Jön Türk düşüncesini akımların gazeteleri bağlamında bir arada ele almaktadır. Politik düşüncenin seyrinin daha iyi anlaşılması için kullanılan kavramların gelişiminin de incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı siyasal düşüncesinde Yeni Osmanlılar kalıcı ve dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Kendinden sonra gelişen fikir hareketleri için temel bir zemin tesis eden cemiyet, politik söylemlerini *meşveret* talebi etrafında inşa etmiştir. Akabinde gelişen Jön Türkler ise benzer şekilde *meşveret* kavramı söylemini sürdürmektedir. Söylemin gelişimi

ve dönüşümünün irdelenmesi II. Meşrutiyet'e uzanan süreci de daha açık hale getirecektir. Bu amaçla makalemizde öncelikle *meşveret*in Osmanlı düşüncesinde nasıl algılandığına yer verilmekte, akabinde Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in *meşveret*i nasıl anlamlandırdığı, manasının siyasal karşılığı üç alt başlığa ayrılmak suretiyle incelenmektedir. Sonuç olarak ise değerlendirme yapılmakta ve etüt vasıtasıyla Osmanlı düşünce tarihi için gereklilik taşıyan kavramlar tarihi çalışmalarına bir katkı sağlamak umulmaktadır.

1. Meşveret Kavramı

“Şûra; müşavere, meşveret, istişare; aynı kökten türemiş kelimelerdir. Şûra, danışma istişare, meşveret; meşveret, danışma, istişare, müşavere; istişare, bir görüş talebi, danışma anlamına gelmektedir.”¹ Şûra “İslâmî literatürde yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurmasını ifade” etmektedir. Eski Türk devletlerinde toy, kurultay benzeri yapıları olarak var olagelen danışma ve siyasal otoritenin paylaşımı hususu geçerli bir yere sahiptir. Danışmaya yönelik yapılar İslamiyet öncesinde toy ve kurultay şeklinde görülürken İslam'ın kabulü sonrasında dönüşüme uğrayarak şûra düşüncesine evrilmektedir. Türk geleneğinden açık izler taşıyan şûra için İslam öncesi dönemde ““kengeş” (işlerde danışma, görüşme, düşünme) kelimesi” kullanılmaktadır. Başlangıçta kutlama, eğlenme, tören gibi içerikleri kapsayan kurultay zamanla mühim konuların tartışıldığı ve karara bağlandığı görüşmeler halini alarak şûranın kendi içeriğiyle bütünleşmektedir. Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Osmanlı Devleti'nde kendine yer bulan şûra, Türk devletlerinde Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi ön modelidir. Siyasal erkin paylaşımı, toplumsal yaşamın düzenlenmesi gibi noktalarda danışma hem pratikte hem de teorik olarak siyasetnameler, nasihatnameler gibi yazında kendine yer bulmaktadır. Osmanlı Devleti'nde *meşveret*in kavramlaşması ve siyasal metinlerde savunulmasında temele alınan atıf noktalarından biri Osman Gazi'nin *meşveret* sonucunda yönetime gelmesidir. Türk ve İslam geleneğinde var olduğuna atıfla talep edilen şûranın kullanımı XVIII. asır itibariyle yaygınlaşmakta, XIX. asır itibariyle ise genişlemektedir; “erbâb-ı şûrâ, encümen-i şûrâ, meclis-i şûrâ, şûrâ-yı kübrâ” vb.² Şûranın kullanımının yanında yakın anlamı olarak kullanılagelen *meşveret* ise görüşmelerin yapıldığı meclisleri ve buradaki istişareleri işaret etmektedir.

1 Nuran Koyuncu, “İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûra”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt XV, sayı 1, 2007, s. 173.

2 Talip Türcan, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 39, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 230-232.

Kavramın tasarrufu XVII. asırda Osmanlı Devleti'nde Divan'dan meşveret'e, XVIII. asırda ise Meclis-i meşveret haline ulaşmaktadır.³

XVI. yüzyıl için görüş alma boyutunda olan *meşveret*, XVII. yüzyıl için ise siyasal gücün kuvvetler arasında dağılması sebebiyle karar alımları için meşveret meclisi biçiminde belirginleşmekte ve gittikçe daha bağlayıcı hale gelmektedir. Nihayet XVIII. yüzyılda III. Selim ile birlikte ise karar alınan devlet organı haline gelmektedir. Bittabi süreç birdenbire gerçekleşmemektedir. Genel kabulün aksine Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetçi yaklaşımlar, tartışmalar yalnızca Batı etkisiyle XIX. asırda vukua gelmemektedir. Köklü bir geçmişe sahip olan şûra/ danışma/ *meşveret* hususu XIX. asırda Avrupa'nın yansımalarını taşıması kadar hatta daha ziyadesiyle kendi meşrutiyetçi geleneğinin izlerini barındırmaktadır. Bürokrat ve aydınlar tarafından söz konusu düşüncelerin kolaylıkla kabulü de açıkça meşrutiyetçi geleneğin varlığını göstermektedir. Söz edilen gelenek "İslam hukuku, siyaset düşüncesi geleneği, toplumsal ve kurumsal adetler ile kanun" dan etkilenmektedir. Gelenek içerisinde hükümdarın iktidarının sınırlanması için kimi vasıtalar mevcuttur. Vasıtaların ilki olarak Şeyhülislam ve vezir-i azam ittifakından söz edilmesi mümkündür. İki yetkili merciinin ittifakı hükümdarın erkini sınırlayabilmekte, yönetimde dengelerin değişmesine sebebiyet verebilmektedir. Erki sınırlayıcı hususlardan biri olarak da itaat noktasına değinmek gerekmektedir -ki itaat hususu Yeni Osmanlılar'ın *biat* kavramı ile tekrar gündeme taşıdığı konuyu kavramak için dikkate değerdir.- Padişah ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte sultandan geri kalanların itaat noktasında muhalefet hakları mevcuttur. Ancak söz konusu hakkın kullanımı kimi şartlara bağlı kılınmaktadır; suistimalleri sınırlamak, yönetimde şeriata aykırı tutumun olması, adaletsizlik, kanunsuzluk. Bu durumların gerçekleştiği noktada tebaanın itaatsizlik sergilemede sorumluluk sahibi olduğu görüşü çoklukla dile getirilmemektedir. Görüş farklılıkları özellikle muhalefet tarafından durumun sunumuna yönelik yorum farklılıklarını, itaat/ itaatsizlik haklarını muhalefeti meşrulaştırma noktasında zemin olmaktadır. Anlaşmazlıklar noktasında muhalefet söz konusu durumu yönetime dahil olma, kararlarda etkili olma amacıyla kullanmaktadır. Bu da meşrutiyetçi yaklaşımın nüvesidir. Yeniçeriler vasıtasıyla fiziki yaptırım, ulema vasıtasıyla da hukuki yaptırım muhalefette meşruiyeti teşkil etmektedir. Hal fetvaları dolayısıyla yönetimin meşruiyeti "değiştirilebilir", yoruma açıktır. Bu yaptırım güçleri siyasal olarak yönetimde sınırlayıcı bir faktör olmakta ve

3 Ayhan Ceylan, "Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt III, sayı 5, 2005, s. 624.

“anayasal bir denetim aracı” olmaktadır. Resme dikkatle bakıldığında yönetime sınırlayıcı etkide bulunanların devletin yeni değil kökleşmiş yerleşik unsurları olduğu görülmektedir.⁴

Hükümdarın otoritesini sınırlayan *meşverete* yönelik ulema ve bürokrasi kendi sınıflarıyla istişare yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. On sekizinci yüzyıl boyunca istişareye yapılan vurgu devam etmekte, aristokratik bir manada kullanılmaktadır. Ek olarak da bu asırda Osmanlı siyasetinde karşılıklı alan ve sorumlulukları belirleyen anlaşmalar yapılmaktadır.⁵ Nitekim pratikte olan bürokrat, ulema, yeniçeri denetim mekanizmaları Hücet-i Şer’iyye (1807) ve Sened-i İttifak (1808) ile resmiyet kazanmakta ve anayasal denetim somut hale gelmektedir. İstişare, müşavere etme siyasetname geleneğinde çokça işlenmektedir. Nasihatname yazarları sultanlara istişare etmenin gerekliliği ve ehemmiyeti hakkında önerilerde bulunmaktadırlar. Üzerinde durulan husus *meşveretin* hem yönetimin hem de İslam’ın bir gereği olduğudur. En temel dayanak olarak da Âli İmran suresinin 159. ayeti gösterilmektedir. “Ve işlerinde onlarla istişare et.” manasınca anlaşılan ayet İslam’da istişarenin varlığının göstergesi olarak yorumlanmakta ve söz konusu *meşveret* olduğunda siyasetname yazarlarınca çokça tercih edilmektedir. Örneğin Hasan Kâfi el-Akhisârî eserinde müşavere etmenin önemine Hz. Muhammed, Hz. Hasan, Hz. Ali, Hz. Ömer üzerinden örneklerle değinerek istişare olmadığında işlerde bozukluk olacağını işlemektedir.⁶ Benzer şekilde Koçi Bey de Sultan İbrahim için kaleme aldığı risalesinde sultanın soru sorması gerektiğini, bir işi ehline sormanın ayıp olmadığını yine aynı ayet vasıtasıyla anlatmaktadır.⁷ Diğer bir örnek olarak da Hasan Beyzade Ahmed Paşa’nın eserine işaret edilebilir; Paşa, yine Âli İmran suresinin 159. ayeti ile istişareye değinmekte, müşavere ve *meşvereti* beraber kullanmakta, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Süleyman’ı savına dayanak olarak göstermektedir.⁸ Söz edilen ayette Uhud Savaşı’nda yaşanan karışıklıklardan sonra Hz. Peygamber’in müspet davranmasıyla çevresindekilerin dağılmadığı, onlarla işlerinde istişare yapması ifade edilmektedir. Ayet siyasi anlamda

4 Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, çev. Abdülhamit Kırmızı, cilt XIII, sayı 24, 2008, s. 27.

5 Marinos Sariyannis – E. Ekin Tuşalp Atiyas, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, Boston, Brill, 2019, s. 452-453.

6 Hasan Kâfi Akhisârî, *Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri*, çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul, Klasik Yayınları, 2020, s. 69-73.

7 Seda Çakmırcıoğlu, *Koçi Bey Risaleleri*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 137.

8 Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Devlet Yönetimi İçin Bilgelik Kılavuzu*, haz. Ensar Köse, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017, s. 82-86.

değerlendirildiğinde Hz. Peygamber’in istişare yaparak örnek teşkil ettiği, danışma yönteminin karar mekanizması olarak önerildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Danışma hususunda dikkate alınan diğer ayetler de Hz. Musa’nın kardeşi Harun’u kendisine yardımcı olarak istediği duası (Tâhâ 20/29-32) ve Sebe halkı Kraliçesi Belkıs’ın Hz. Süleyman’ın zatına itaati talep eden mektubu üzerine halkının temsilcileriyle görüştüğü ayetlerdir (Neml 27/29-33). Kimi hadis ve siyer üzerinden de dayanak bulunan *meşveret* Dört Halife Dönemi’ni de dikkate almaktadır.⁹ Nitekim Namık Kemal ve Ali Suavi bu dönemi bir nevi cumhuriyet olarak değerlendirmektedir.

Gelenek ve siyasal paylaşım içerisindeki muhalif yorumuna binaen Tanzimat Dönemi ile birlikte *meşveret*, geleneksel anlamında değişime uğrayarak Batılı meşrutî yönetim biçimi için dayanak noktası olmaktadır.¹⁰ Burada özellikle belirtilmesi gereken husus meşrutiyet tecrübesinin Batılılaşma sonucu başlamamış olduğudur. Osmanlı Devleti’nin geleneksel *meşveret*, danışma yorumu ve tecrübesi on dokuzuncu asra geldiğinde Batı kaynaklı düşüncelerle sentez gerçekleştirmekte ve meşrutiyete uzanan söylemlerini *meşveret*in arka planı temelinde geliştirmektedir.¹¹ Kavramın siyasallaşması da nihayet Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile birlikte olgunlaşmaktadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti siyasal söylemlerinde *meşveret* kavramına temel bir yer vermekte, en açık vurguyu da Namık Kemal gerçekleştirmektedir. Namık Kemal Osmanlı geleneğine uygun şekilde *meşveret* meselesini Âli İmran suresinin 159. ayeti çevresinde işlemekte, *meşveret*in İslam’a uygun olduğunu belirtmekte hatta ilahi kaynaklı olduğuna işaret etmektedir.¹² İslam düşüncesi ve şeriati soyut şekilde yorumlayan Yeni Osmanlılar yorumlarına İslam’ın ahlak, siyaset ve bilimsel yönlerini de dahil etmektedirler. Cemiyetin söz konusu geniş haleli yorum ve anlayışı geleneksel İslam düşüncesini ve Batının yeni yorumunu barındırmaktadır. Belirtildiği üzere muhalefet ve eleştiri amaçlı olarak Osmanlı Devleti’nin geleneğinde İslam’ın tasarrufu yaygın olmakla birlikte söz konusu kullanım Yeni Osmanlılar ile farklı bir boyuta ulaşmaktadır. Farklılık İslam’ın soyut yorumu ve kavramları vasıtasıyla eleştirinin ötesine gidilerek meşrutî bir yönetimin talep edilmesidir. İslam’ın kendi kavramları cemiyet tarafından yeni bir yorum ve Avrupa kavramlarıyla bir eşleştirilmeye tabi tutulmaktadır. Eşleştirme nihayeti ise hem Avrupa’da hem İslam’da olan hususların devlete ikamesini mümkün kılmaktadır. Çünkü

9 Türkan, *a.g.m.*, s. 230-232.

10 Ceylan, *a.g.m.*, s. 624.

11 Yılmaz, *a.g.m.*, s. 2-3.

12 Abdullah Uçman, “Tanzimat’tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Nâmık Kemal ve Ziya Paşa Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt XXIV, 2014, s. 116-117.

cemiyetçe özellikle belirtilen nokta Batı'dan alınacak olan hususların İslam'ın kendisinde de olduğu ve asıl sorunun İslam'dan sapma olduğudur.¹³

Yeni Osmanlılar düşüncelerini İslam siyaset kavramları ile açıklamaktadırlar.¹⁴ *Meşveret* Yeni Osmanlılar tarafından muhalefetlerinin etkin bir odak noktası olarak konumlandırılmaktadır. *Meşveret* ile bağlantılı olarak biat, Şura-yı Ümmet, nizam-ı esasiye, adalet, müsavat, hürriyet-i umumiye, kavâid-i istibdâdiye gibi kavramları kullanmaktadırlar. Jön Türkler ise *meşveret*in mana dairesi ile bağlantılı olarak müsavat, padişah-ı adil, hükümet-i istibdad, usul-ı meşru, çare-i felah, adalet, hürriyet vb. kavramları kullanmaktadırlar. Namık Kemal, eski Osmanlı şanının tecdidi için fitnenin düşmanı olan Yeni Osmanlıların çareyi adalette gördüklerini ve adaletin tesisi için de efradının müsavâtı gerektiğini, bunu da akıl ve nakille mutabık olan *usul-i meşveret*in temin ettiğini, yine benzer şekilde hükümeti daire-i adilede tutmak için *usul-i meşveret*in gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁵ Kullanılan tüm kavramlar *meşveret* vasıtasıyla birbirlerine bağlanmakta, savunulan rejimin gerekliliğini gösterecek şekilde işlenmektedir. İslam'ın biat kavramını alarak hükümetin meşruluğuyla ilişkilendirerek söz konusu meşruiyetin ancak halkın temsiliyi sağlayacak olan Şura-yı Ümmet ile gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Hükümetin meşruluğunu sağlayacak olan meclis aynı zamanda iktidarın da denetimini beraberinde getirecektir. Söz konusu denetimde şeriata dayanarak oluşturulacak olan anayasa da temel hususlardan birini teşkil edecektir.¹⁶ Meclise biçilen görev “nizam-ı esasiye ve hürriyet-i umumiye muhafaza etmektir.” Meclise sunulmayan kanun kabul edilmemekte ve kanunun da uyması gereken kriterler sıralanmaktadır. Bunlar; nizam-ı esasiye, usul-i mezhep, ahlak, hürriyet-i mezhebiye, hürriyet-i şahsiye, huzur-ı mehakimde müsavat-ı umumiye, emlakın taarruzdan masuniyeti, hükkamın ma'zuliyetten beri kalması, muhafaza-i memlekettir.¹⁷ Namık Kemal'in *meşveret* zemininde talep ettiği ve tarif ettiği sistemin içeriği esasında Tanzimat Fermanı'nda da ifade edilen can, mal güvenliği, eşitlik, hürriyet ve adalet temalarına uzak değildir. Cemiyetin ana taleplerinden biri de fermanın vadettiği hakların

13 *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, haz. Alp Eren Topal, cilt 1, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2018, s. 10-12.

14 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne – Fahri Unan – İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yay., 2017, s. 95.

15 Namık Kemal, “Hubbül-Vatan Mine'l-İman”, *Hürriyet*, sayı 1, 9 Rebiyül evvel 1285/ 29 Haziran 1868; Topal, *a.g.e.*, s. 3.

16 *A.g.e.*, s. 10-12.

17 Namık Kemal, “Usul-İ Meşveret Dair Dördüncü Mektup”, *Hürriyet*, sayı 16, 25 Cemaziyel ahir 1285/ 12 Ekim 1868; Topal, *a.g.e.*, s. 98.

tanınmasıdır. Öyle ki Yeni Osmanlılar yaptığından sual olunmaz temelindeki fiilleri barındıran kavâid-i istibdâdiye'nin kalkması ve yerine herkesin can ve mal güvenliğini temin edecek olan şeriat-ı kavîme-i sağlayacak olan usul-i *meşvereti* talep etmek amacıyla hareket ettiklerini belirtmektedirler.¹⁸

Cemiyet ısrarla adalete vurgu yapmakta ve söz konusu vurgunun sebebi geleneksel muhalefet söylemlerindeki iktidarın sorgulanması veya meşruiyetinin tartışılmasına yol açan noktanın adaletsizlik ve şeriata aykırılık olduğu dikkate aldığına açıklık kazanmaktadır. Halkın/ meclisin biati olmadan iktidarın sürüyor olması halihazırda muhalefet için yeterliyken adaletsizliklerin de var olması *meşvereti* iyice zorunlu kılmaktadır. Çünkü adaletin uygulanması usul-i *meşveret* ile mümkündür.¹⁹ Adaletsizliklerin sebeplerinden biri olarak kişisel menfaat de hem *meşveretin* gerekliliği hem de engellerinden biri olmaktadır.²⁰ Bireysel menfaat uğruna yönetimde yapılan haksızlıkların, aksaklıkların önüne geçebilmek adına, şeriat yönetiminde “ve şavirhüm fil-emr” nass-ı sarihi ile usul-i *meşvereti*” emretmektedir.²¹ Yeni Osmanlılar'ın özellikle değindikleri nokta Osmanlı Devleti'nin öncesinde zaten *meşveret* ile yönetildiği tezidir. Cemiyete göre Yeniçeriler ve ulema devletin yönetiminde keyfiligi sınırlamakta, bir nevi meclis görevi görmektedir.²² Yönetimde itiraz imkanı ve denge unsurunun oluşu ümmetin iradesinin temsilini mümkün kılmakta, meclise verilecek olan yetki bu şekilde icra edilmektedir. Fakat Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla beraber yönetimdeki denge unsuru ortadan kalktığı için irade-i ümmet zarar görmektedir. Avrupa'daki Meclis-i Mebusan'ın karşılığı görevini gören Yeniçerilerin ilgası sonrasında artık usul-i *meşveret* usul olarak gerekli hale gelmektedir.²³ Nitekim Namık Kemal gibi Ziya Paşa da Yeniçerilerin otoritede yer aldıklarını, onların muhalefetleri ya da varlıkları sayesinde “kanun-ı şeriat”ın yürümekte olduğunu, ocağın kaldırılmasıyla “kemal-i istiklalini kurdukta baskıdan kurtulmuş keman gibi

18 “Yeni Osmanlıların İlan-ı Resmîsi”, *Hürriyet*, sayı 16, 25 Cemayizel ahir 1285 / 12 Ekim 1868; Topal, *a.g.e.*, s. 91.

19 *A.g.m.*, s. 91.

20 Namık Kemal, “Usul-İ Meşverete Dair Beşinci Mektup”, *Hürriyet*, sayı 17, 3 Recep 1285/ 19 Ekim 1868; Topal, *a.g.e.*, s. 107.

21 Namık Kemal, “Yine Girit Meselesi Tazelendi”, *Hürriyet*, sayı 24, 23 Şaban 1285/ 7 Aralık 1968, Topal, *a.g.e.*, s. 161.

22 Alp Eren Topal, “From Decline To Progress: Ottoman Concepts Of Reform 1600-1876”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Graduate School of Economics and Social Sciences of Ihsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2017, s. 167.

23 Namık Kemal, “Usul-İ Meşverete Dair Bir Mu'terize Cevaben Yazılmış Mektup”, *Hürriyet*, sayı 12, 27 Cemaziyel evvel 1285 / 14 Eylül 1868; Topal, *a.g.e.*, s. 61-62.

makam-ı vakar ve temkinden sıçrayıp fırladı”ğını ifade etmektedir.²⁴ Kemal’e göre yönetimde dengenin olduğu dönemde aksaklık durumlarının ıslahına ıztırar veya mağduriyet saikasıyla teşebbüs edilirken şimdi Avrupa ve galeyani efkarın icbarıyla başlanmaktadır.²⁵ Geleneksel yorumda seyfiye sınıfı ve ulema arasındaki denge vasıtasıyla yönetimde kurulan denetim dengesi; sonrasında, Yeniçeri ve ulemanın yönetimde sağladığı denge ve yaptırım gücüyle zorunlu bir danışmayı mümkün kılmaktadır. Ancak Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ve ulemanın siyasi etkisinin sınırlandırılması ile artık Tanzimat Dönemi sonrasında Osmanlı bürokrasisi lehine olarak denge bozulmakta ve bürokrasi denetimsiz hale gelmektedir.²⁶ Cemiyetin en çok eleştirdikleri husus da bürokrasinin bu keyfiliğidir. Çünkü Yeni Osmanlılar’a göre denetimsizlik İslam’ın ilkesi olan *meşveret*in ihlaliyle devlette ve İslam’da bozulmaya sebebiyet vererek mevcut olan sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden de çağın aciliyeti ile problemleri göz önüne alındığında en hızlı ve açık çözüm/ kurtuluş usul-i *meşverettir*.

Meşveret kavramı incelendiğinde geleneksel içeriğinin ardından Tanzimat Döneminde siyasallaşmaya başlayan kavramın Yeni Osmanlılar ile politik rengine ulaştığı görülmektedir. Cemiyetin sürdürdüğü muhalefet söyleminde ana odak noktalarından olan *meşveret*, Jön Türkler ile tam anlamıyla siyasal hale gelmektedir. Hala geleneksel arka planını taşıyan kavram politik dilin bir kavramı olmaktadır. Öyle ki Namık Kemal makalelerine *Usûl-i meşveret hakkında mektup*, Ahmed Rıza ise çıkardığı gazeteye *Meşveret* adını vermektedir. Cemiyetlerin muhalefetlerini *meşveret* talebi ile ifade etmesi kavramın mevcut anlamının genişlemesine ve yeni bir biçim kazanmasına yol açmaktadır. Nitekim kavram çağın medeniyet ve terakki söylemi ile bir çizgide birleşmekte ve asrın getirisi, gereği olarak yorumlanmaktadır. *Meşveret* “yeni sistemin adı (usûl-i meşveret) olacak kadar ana kavram seviyesine” ulaşmaktadır.²⁷ Başta *meşveret* ile ilişkilendirilip ifade edilen siyasal söylem sonrasında meşrutiyet ile bağdaştırılacak ve iki kavram önce beraber sonra ise meşrutiyetin kullanımı ile devam edecektir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler’in kavramı kullanım şekilleri incelendiğinde kavramı birkaç noktadan ele aldıkları ve manasının dönüşümüne etki ettikleri görülmektedir. *Meşveret* aydınların savları için dini meşruiyet aracı

24 Ziya Paşa, “Yirmi Beşinci Numarada Olan Hatıraya Zeyl”, *Hürriyet*, sayı 28, 21 Ramazan 1285/ 4 Ocak 1869; Topal, *a.g.e.*, s. 200.

25 Namık Kemal, “Burhan-ı Tecrübi”, *Hürriyet*, sayı 40, 15 Zilhicce 1285/ 29 Mart 1869; Topal, *a.g.e.*, s. 309.

26 Topal, *a.g.t.*, s. 144.

27 İsmail Kara, “Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt XXIV, sayı 47, 2019, s. 48.

olarak işlenmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus kavramın yalnızca dini bir araç olarak siyasallaşmadığı, aydınların kendi geleneksel arka planları ile yeni düşüncelerin sentezi olarak değerlendirdiğidir. Mevcut mana yeni anlamlarla yorumlanmakta ve kavramın kalıbı kırılarak yeni bir biçime kavuşmaktadır. Kavramın anlam dönüşümünde işlenme alanları dini meşruiyet meselesine ek olarak kavramın ilerleme söylemi içerisindeki konumu ve *meşveret*in gerekliliği üzerinedir. Kavramın mana dönüşüm süreci sıralanan başlıklar altında gerçekleşmektedir. *Meşverete* atfedilen ve atfedilmeyen hususları gözetmek kavramın siyasallaşma sürecini ve nihayetini daha açık hale getirecektir.

1.1. Dini Meşruiyet Hususu ve *Meşveret*

Meşveret kavramının ele alındığı kısımda Osmanlı İslam düşüncesinde siyasal erkin kontrolü ve paylaşımı hususunda *meşveret*in nasıl değerlendirildiğine değinilmiştir. Yönetimde Ali ve Fuat Paşaların hakimiyeti, bürokrasinin takındığı kameralizm esaslı yaklaşım Yeni Osmanlılar'ın talepleriyle çelişmekte ve muhalefetlerinin de itici -hatta en kuvvetli- güçlerinden birini teşkil etmektedir. Bâb-ı Âlî politikalarının eleştirileri Namık Kemal'in ve özellikle de Ziya Paşa'nın yazılarında kendine yer bulmaktadır. Bâb-ı Âlî'ye karşı yöneltilen muhalefetin dini bir muhtevaya bürünmesi ise Osmanlı geleneğinde muhalefete ancak dini sebepler ve zeminde yer verilmesi ile bağlantılıdır. Bittabi tek sebep dini zeminde muhalefetin mümkün olması değildir. Yeni Osmanlılar gerçek manasıyla İslam düşünce geleneğini kabul etmekte ve yorumlamaktadırlar. Teamül ve Avrupa düşüncesini sentezledikleri muhalefetlerine meşruiyeti sağlamak, savlarını kuvvetlendirmek amacıyla da içinden geldikleri geleneğe uygun olarak muhalifliklerinin meşruiyetlerini dini zeminde tesis etmektedirler. Ananevî olarak vezir- ulema, ulema- Yeniçeri arasındaki ittifak vasıtasıyla iktidar üzerinde bir denetim mekanizması pratikte kendine yer bulmaktadır. Metinlerde yer verildiği üzere yönetimin meşruiyeti şeriata uygunluk, adalet, kanun üzerinden temellenmektedir. Söz konusu meşruiyet dini açıdan kendine temel bulan bir zeminde tesis edilmektedir. Çünkü iktidara muhalefet hakkı ancak şeriata uyulmadığı ve adaletsizlik var olduğunda gündeme gelebilmektedir. Hatta bu hak da her zaman kabul görmeyebilmektedir. Tüm bu geleneksel düşünce sistemi, iktidar paylaşımı ve iktidara muhalefeti dinsel zeminde tutarak aslında muhalefet için dini geçerli bir sebep gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu geleneğin içerisinde Yeni Osmanlılar muhalefet zeminini -İslam ve Batı düşüncelerinin sentezini yaparak bir değişikliğe uğratmakla birlikte- dini meşruiyet esasına temellendirmektedir. Biat kavramı üzerinden yönetimin meşruiyetini tartışabilir vaziyete taşıyan cemiyete göre geçerli meşruiyet ancak

halkın biadinın alınması -ki pratikte meclise tekabül etmektedir- yani usul-i *meşveret* ile mümkündür. Talep edilen yeni rejim İslam'ın siyasal geleneği içerisine yerleştirilmekte ve Batı kavramlarıyla yeniden yorumlanarak eşleştirilmektedir.

Cemiyetin dini meşruiyet olarak algıladığı husus hem İslam'ın kendi muhalefet etme/ edebilme geleneğinden beslenmekte hem de güncel vaziyete yönelik olarak yorumlanarak devletin sorunlarına çözüm şeklinde sundukları kendi önerilerine geçerlilik kazandırmaktadır. Yeni Osmanlılar'a göre bürokrasinin karşısında dengeleyici ve denetleyici -geçmişte olduğu üzere Yeniçeri veya ulema- bulunmadığı ve halktan da meclis yoluyla biat alınmadığı için yönetimin meşruiyeti mevcut değildir. Tüm bu dini meşruiyet zemini ve tartışmalarında cemiyet talep edegeldikleri usul-i *meşveret*'in dini meşruiyetini açıklayarak kamuoyu nazarında görüşlerini kuvvetlendirmektedir. *Meşveret* siyasal söylemin parçası haline gelirken manasının dönüşümünde *meşveret* usulünün dini durumu ile ilgili yapılan tartışmaların etkisi mühimdir. Tartışmalarda üzerinde durulan husus *meşveret* uygulamasının İslam'da kedine yer bulduğu hatta İslam'ın gereği olduğudur. Hz. Peygamber ve ashabı üzerinden verilen örnekler yoluyla İslam'ın geleneksel bir uygulaması olduğu vurgulanan *meşveret*, Âli İmran suresinin 159. ayeti vasıtasıyla dini bir zemine oturtulmaktadır. *Meşveret*'in geleneksel Osmanlı siyasal kültüründen farklı olarak yeni bir manayı daha yüklenmesi ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti yayınları ile olmaktadır. Bilhassa Namık Kemal politik mücadelesinde *meşverete* ciddi bir önem atfetmekte, hem İslam'ın geleneksel *meşveret* kavramının daha çok gündemde yer edinmesine hem de kavramın dönemin siyasal değişimini içerecek şekilde anlamsal olarak genişlemesine sebebiyet vermektedir. Nitekim Berkes, Namık Kemal'in *meşveret* kavramını kullanmasının sebepsiz olmadığını belirtmektedir.²⁸ Kemal, siyasal olarak talep ettikleri yenilikleri kendi kültürünün mevcut kavramları yoluyla ifade etmektedir. Sade ve anlaşılır dili konusunda üzerinde sıkça durulan Namık Kemal taleplerini var olan politik söylemlerin manasını yeniden yorumlayarak işlemektedir. Nitekim Yeni Osmanlılar akabinde siyasal söylemde “meşveret, şura, idad-i kuvvet, fitne, uhuvvet, ittihat vb.” kavramlar, içinde oldukları anlam halelerinden çıkarılarak, dönemin ihtiyaçlarına yönelik yeniden yorumlanarak manasal olarak özellikle de siyasi muhteva yönünden genişlemişlerdir.²⁹

Kavramlar aniden toplum yaşantısında belirmemekte, mevcut olan kimi karşılıklarının kırılması, genişlemesi, daralması veya farklı kavramlarla

28 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2015, s. 289.

29 Kara, *a.g.m.*, s. 49.

ilişkilendirilmesi ile kabul edilebilirlik kazanmakta, ortaya çıkmaktadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yaptığı işlem de Osmanlı Devleti'nin var olan geleneksel kavramlarını yeni içeriklerle yorumlamak ve kavramlara yeni bir form kazandırmak olmaktadır. Söz edilen durumun en iyi örneklerinden biri olarak *meşveret* gösterilebilir. Geleneksel anlamdaki *meşveret* Batılı parlamento anlamını kapsayacak şekilde genişletilmekte ve cemiyetin muhalefeti daha sağlam bir zeminde daha geçerli hale getirilmektedir.³⁰ Kavramın mana kapsamına cemiyetin tartışmaları dolayısıyla müşavere yapılan yönetimin daha sağlıklı ve geçerli olduğu algısı dahil olmaktadır. İktidarın meşruiyeti ile ilgili olan *meşveret*³¹ din ile bağdaşmakta ve onun sağladığı geniş alanda kendine de meşruluk edinmektedir. Nitekim Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kendisinden memnuniyetle söz ettiği Tunuslu Hayreddin Paşa da istişare ve din arasında bağdaşıklık kurmakta, Hz. Musa'nın kendisine kardeşini yardımcı olarak istediği ayeti (Taha Suresi 29-32) işaret ederek istişarenin peygamber için geçerli olduğuna göre yönetim için de geçerli olduğunu belirtmektedir.³² Dini meşruiyet ile esneyen anlam Jön Türkler ile tam anlamıyla siyasi muhtevasına bürünmektedir. Yeni Osmanlılar'ın geleneksel temele dayandırarak yeni bir politik mana ağına ulaştırdıkları *meşveret* Jön Türkler ile siyasal söylemin temel parçalarından biri haline gelmektedir. Dini geçerliliğini korumaya devam eden kavram artık meşrutiyet yönetimini de işaret etmekte, içermektedir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler arasındaki siyasal söylem bağlantısını ve *meşveret*in edindiği politik imgeyi en iyi gösterecek örnek Ahmed Rıza'nın gazetesine *Meşveret* adını vermiş olmasıdır. Gazetede II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefet yapılmakta ve meşrutî yönetim, *meşveret* talep edilmektedir. Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal'in yazılarında ısrarla vurgulanan *meşveret*, usûl-i meşveret, istişare, Jön Türkler için de *Meşveret* gazetesinde vurgulanmaktadır. Belirtilmesi gereken husus artık kavramın siyasallığının kalıcılık kazandığıdır. Hak, eşitlik, hürriyet, meşruluk, adalet ile bağdaştırılan *meşveret* kavramı ilerleme söylemi içerisinde politik bir hedef olarak rol almaktadır.

Meşveret'in dokuzuncu sayısında geleneksel düzen kaidesi ve ilerleme söylemi bir arada gözükecek şekilde; Osmanlı Devleti'nin Osman Bey ve çevresinin İslamiyet'i kabul ettiğinden dolayı usûl-i *meşverete* uygun kurulduğu

30 Yusuf Tekin, "Osmanlı'da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu", *AÜ SBF Dergisi*, sayı 55, 2000, s. 157-158.

31 Kara, *a.g.m.*, s. 49.

32 Tunuslu Hayreddin Paşa, *Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol*, çev. Kerim Suphi Muhammed, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017, s. 73.

belirtilmekte, ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in dönemine dek istişare yapıldığı³³ ve on beşinci sayıda da *meşveretin vaktiyle* padişahlarca yapıldığı ifade edilmektedir.³⁴ Burada dikkat çekici husus *meşveretin* hem dini meşru zemine yerleştirilmiş olması hem de istişarenin gereğinin kişilerin eşitliği olduğu işarettir. Halil Ganem "İcmâl-i Mesâib" başlıklı yazısında kavramın dini meşruiyet yönüne ve ilerleme ile bağdaştırılmasına örnek olacak şekilde Âli İmran suresi 159. Ayet vasıtasıyla *meşveretin* emredildiğini, Hz. Peygamberin de bu emre itaat ettiğini, İslam hükümetlerinin söz konusu emri terk edince bozulmaya başladıklarını belirtmekte, medeni ülkelerin emir doğrultusunda hareket ederek terakkiye sahip olduklarını vurgulamaktadır.³⁵ Dikkatle bakıldığında Yeni Osmanlılar'ın *meşverete* yönelik söylemlerinin burada aynen sürdürüldüğü görülmektedir. Öyle ki Namık Kemal'in yazılarına konu edindiği, ısrarla üzerinde durduğu, yine cemiyetin en temel savlarından biri olan "Veşavirhüm fi'l-emr" ayeti dördüncü sayıdan itibaren *Meşveret* gazetesinin sloganı haline gelmektedir. Nitekim "Veşavirhüm fi'l-emr", kavramın siyasallaşmasında en temel gerekçe olarak görülürken sultanlar için rehber olarak işaret edilmekte³⁶ ve *meşveret* kavramı artık Jön Türkler için bir hedef halini almaktadır. "Hilâfet ve Saltanat", başlıklı yazıda şeriatın hükmü *meşveret* olduğu için ve hükmün icrasının da milletin görevi olduğu için vazifeyi gerçekleştirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir. Yine burada İslam düşünce geleneğinin ve Yeni Osmanlılar'ın yeniden şekillendirdiği muhalefet hakkı ve görevinin nasıl içselleştirildiği görülmektedir. Yazıdaki diğer bir husus da "usûl-i meşverete candan riayetkar bir padişah-i adilin" yönetimi altında eşitlikçi, ileri, bir hükümet ile birlik içinde yaşamak olduğudur.³⁷ Bittabi çare olarak da millet meclisi yani *meşveret* sunulmaktadır.³⁸ Jön Türkler'in *meşvereti* nasıl yorumladıklarını görmek için İttihat ve Terakî'ye ait İmamet ve Hilafet Risalesi elverişlidir. Risalede örneklendirilen söylemlere benzer şekilde

33 K.M., "İdare-i Hükûmette Muvâzenet", *Meşveret*, sayı 9, 18 Şevval 1313; Ahmet Coşkun, "1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s. 194.

34 M.A., "Hânedan-ı Âl-i Osmâni' Kurtaralım", *Meşveret*, sayı 15, 12 Safer'ül- hayr 1313; *a.g.t.*, s. 298.

35 Halil Ganem, "İcmâl-i Mesâib", *Meşveret*, sayı 29, 21 Şaban 1315; *a.g.t.*, s. 468-469.

36 "Kürdistan'dan", *Meşveret*, sayı 22, 12 Cemâziyel âhir Sene 1314; *a.g.t.*, s. 397-398.

37 "Hilâfet ve Saltanat", *Meşveret*, sayı 9, 18 Şevval 1313; *a.g.t.*, s. 197-199.

38 Ahmed Rıza, "İcmâl-i Ahvâl", *Meşveret*, sayı 13, 12 Muharrem'ül- haram Sene 1313; *a.g.t.*, s. 269.

*meşveret*in İslami temeline³⁹ ve bu temelin misallerine⁴⁰, “veşavirhüm fi'l-emr” ayetine⁴¹ değinilmekte; meclisin “dinen mecbur olunan millet istişaresinin diğer bir ismi” olduğu belirtilmektedir.⁴²

Meşveret kavramının dini meşruiyeti meselesinde değinilmesi gereken bir husus da dini meşruluğun temeli olarak işlenen “veşavirhüm fi'l-emr” ayeti çevresinde sürdürülen tartışmalardır. Yeni Osmanlılar tarafından kavramın siyasaştırılması ve politik bir söylem haline getirilmesinden sonra Kanun-i Esasi'nin ilanı ve akabindeki tartışmalar kavramın dini meşruiyeti noktasında ilerlemektedir. Odakta ise ayetin tercümesi meselesi bulunmaktadır. “Ve işlerinde onlarla istişare et.”, şeklinde tercüme edilen ayette onlar/hum ifadesinin kimleri kastettiği hususu tartışmanın merkezidir. “Hum” zamirine atfedilen anlamlar tüm Osmanlı tebaası, yalnızca Müslüman olan Osmanlı tebaası ve Müslüman olup aynı zamanda da yetkinliği olan Osmanlı tebaası olup, bu kişiler zamirin muhatabı kabul edilmektedir.⁴³ “Hum” ifadesine atfedilen anlama göre tartışmalarda meclis meşru veya gayri meşru olmaktadır. “Hum” ile birlikte yalnızca Müslümanların işaret edildiğini düşünenler ve zamirin gayri-müslimleri de barındırdığını savunanlar arasındaki anlaşmazlık *meşverette* dinsel aidiyetin belirleyici bir kriter olup olmadığı görüşüne bağlıdır. Tartışma arasında danışma fikrini eleştirenler de mevcuttur. Söz konusu sava göre Osmanlı vatandaşlarında henüz yönetime iştirak edecek bilgi ve donanım yoktur ve bu yüzden de *meşveret* içerisinde bulunamazlar: çünkü yerleşik geleneğe göre yönetime dahil olma aynı zamanda bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.⁴⁴ Ayetin bir kısmı alınarak *meşverete* delil gösterilen ifade esasında Hz. Peygamber'in işlerde Uhud Savaşından kaçanlarla istişare etmesini salık vermektedir. Mecliste yalnızca Müslümanların bulunmasını savunanlar “hum” zamiri metin içerisinde Müslümanları kastettiği için gayri-müslimlerin meclise dahil edilmesine itiraz etmektedir. Diğer görüş sahipleri ise -metin içeriği üzerinde durmama yolu ile- zamire gayri-müslimleri de dahil kabul ederek devletin problemler yaşadığı dönemde halk içinde birliği sağlamayı amaçlamaktadırlar. Üçüncü görüş ise tebaanın iktidara itaat ile sorumlu olduğu tezi ile bilgi sahibi kişilerin danışmada yer alabileceği fikri üzerinde durmakta ve ayete diğer yönlerde siyasi mana atfedilmesini bid'at olarak yorumlamaktadır. Zamirin

39 Alpaslan Demir - Taner Aslan, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Ait İmamet ve Hilafet Risalesi'nin Muhteva ve Şekil Açısından İncelenmesi”, *Gazi Türkiyat*, sayı 5, 2009, s. 336.

40 *A.g.m.*, s. 343-344.

41 *A.g.m.*, s. 343.

42 *A.g.m.*, s. 347.

43 Tekin, *a.g.m.*, s. 152.

44 Cemil Oktay, “*Hum*” Zamirinin Serencamı, Ankara, Bağlam Yayınları, 1991, s. 39-41.

kastı ve *meşveret*in kendisiyle ilgili en açık tartışma örneği Mithat Paşa'nın çağrısı üzerine kurulan toplantıda gerçekleşmektedir. Toplantıda Kazasker Seyfettin Efendi *meşveret*in İslam'a aykırı olmadığını, aksine onu emrettiğine dair Kurandan hadis temelli bir anlatım yapmaktadır. Akabinde hattın ilanından sonra Seyfettin Efendi yine benzer açıklamalarda bulunmakta ancak Fetva Emimi Halil Efendi itiraz ederek "hum" zamiri ile kastedilen kişilerin açıklanmasını talep etmekte, söz edilen ayetin meşruta yönetimini işaret etmediğini ifade etmektedir. Fetva emimi Halil'in getirdiği itiraz *meşveret*in geçerliliği ve içeriği konusunda ileri sürülen en temel muhalefettir.⁴⁵ Bu yüzden hum'un kastının yorumlanışına göre ifadenin anlamı değişmekte ve *meşveret* usulünün İslami geçerliliğine itirazlar bu noktadan yükselmektedir. Ancak yapılan itirazlara rağmen Yeni Osmanlıların kavrama yüklediği siyasal yorum geçerlilik kazanmakta; *meşveret* dini meşruiyete sahip kabul edilmekte ve Jön Türklere uzanan kavram İslami temel ile geçerliliğe sahip, politik söylemin parçası olarak görülmektedir.

1.2. İlerleme Söylemi İçerisinde *Meşveret*

Terakki kelime manası olarak ilerleme, gelişme anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde terakki aynı zamanda maaşa yapılan fazladan ödeme manasını karşılamaktadır.⁴⁶ On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Tanzimat'ın son dönemlerinden itibaren terakkiye atfedilen mana değişime uğramaktadır. Dönemin literatüründe son derece yaygın olan kavram hemen her metinde kendine yer bulmaktadır. Tarım, şehirleşme, eğitim, siyaset, tarih, edebiyat, sağlık vb. hemen her konuda kullanılmakta olan kavramdan aynı zamanda reformları ifade etmek için yararlanılmaktadır. Terakki en geniş anlamda da Avrupa'daki gelişmelerin getirisi -müspet manada- ve alınması gereken acil bir zorunluluk olarak görülmektedir.⁴⁷ İlerleme genel bir zenginlik ve asayiş halinden ziyade pratik hayatta karşılıkları olan çağın zorunluluğu manasını karşılamaktadır. Yeni Osmanlılar da yazılarında terakkiyi hem maddi manada hem de sosyal alanlara yansımaları manasında kullanmakta, ek olarak siyasal anlamda *meşveret* ve hürriyeti kapsayacak şekilde anlamakta ve yorumlamaktadırlar. Cemiyetin kastettiği siyasal ilerleme usul-i *meşveret* vasıtasıyla devletin çağa uyum sağlaması ve zaten kendisinde olanı yeniden hayata geçirerek medeniyet-i terakkide yer alması üzerinedir.⁴⁸ On sekizinci yüzyıldan itibaren medeniyet-i terakki düşüncesi ve söylemi görülmeye başlamakta, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde artık hemen

45 Berkes, *a.g.e.*, s. 318-321.

46 Çakmakcioğlu, *a.g.e.*, s. 189.

47 Topal, *a.g.t.*, s. 151.

48 *A.g.t.*, s. 182-184.

her yerde karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'nın sahip olduğu zenginlik ve refah terakkinin bir getirisi olarak yorumlanmakta, edinilmesi gereken bir kazanım olarak görülmektedir. Terakkiye yönelik ortaya çıkan ve gittikçe artarak devam eden algı bir söylem halini almakta ve literatürde ciddi bir alan kapsamaktadır. Oluşan ilerleme söylemi devletin sorunlarına reçete olarak görülmekte, reçetenin en temel başlığı da siyasal alanda *meşveret* olmaktadır. Avrupa'nın kullanageldiği meclis sisteminin asıl olarak İslam düşüncesi ve geleneğinde var olduğu, fakat İslam'dan sapıldığı -bittabi danışma ihmal edildiği- için devletin mevcut sorunlarının ortaya çıktığı kanısı terakki söyleminde temel noktayı teşkil etmektedir. Tarihin düz bir çizgi şeklinde hep ileri doğru ilerlediği algısı Osmanlı Devleti'nde de karşılığını ilerleme söylemiyle bulmakta ve ilerleyebilmek için ilerlemenin gerekliliği olan usul-i *meşveret* ve diğer tüm terakki gereklilikleri talep edilmektedir.

Yeni Osmanlılar söz edilen düşünce zinciri içerisinde ilerleme söylemini siyasi muhteva ile birleştirerek terakkinin siyasal rengini netleştirmektedir. Talep edilen ve arzulanan tüm gelişmeler ilerleme ile ifade edilmekte, cemiyetin muhalefetlerinin merkezinde bulunan *meşveret* de terakkinin gereği ve sağlayıcı etkeni olarak görülmektedir. *Meşvereti* ilerleme söylemi ile birleştiren Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde bu birleşim özellikle Namık Kemal'in yazılarında açıklık kazanmaktadır. Kemal, sorunlara çözüm olarak *meşvereti* sunmaktadır. Ona göre alemin terakkisine ters olarak tedenni halinde olan devletin istismarı ancak *meşveret* ile durabilir.⁴⁹ Usûl-i *meşveret* Hristiyanları memnun edecektir. Kanunlar da fıkıh ve hukuk kitaplarına göre yapılacaktır.⁵⁰ Çağın gereği olan medeniyetin bir diğer gereği olan ve Namık Kemal tarafından kavramlaşması sağlanan hürriyetin gereği de usûl-i *meşveret* olarak görülmektedir.⁵¹ Kavramın ilerleme çizgisi ile birleştirilmesi Yeni Osmanlılar ile başlayıp Jön Türkler ile devam ederken adalet ile bağdaştırılması ve adalet vurgusu daha çok Yeni Osmanlılar tarafından yapılmaktadır. *Meşveret* ve adalet birbirinin tamamlayıcısı olarak işlenmekte ve adaletsizliklerin getirdiği problemlere çözüm olarak da adaletin getirisi olan *meşveret* sunulmaktadır. Böylece *meşveret* dini meşruiyetinin yanında Osmanlı geleneğinin hakim adalet söylemini de kapsar hale gelmekte ve kavramın geçerliliği kamuoyu için artmaktadır. “[...] bir ümmetin adalete

49 Namık Kemal, “Sadâret”, *Hürriyet*, sayı 36, 17 Zilkade 1285 / 1 Mart 1869; Topal, *a.g.e.*, s. 266-267.

50 Namık Kemal, “Usul-İ Meşverete Dair Altıncı Mektup”, *Hürriyet*, sayı 18, 10 Recep 1285/ 26 Ekim 1868; *a.g.e.*, s. 114-115.

51 Namık Kemal, “El-Hakku Ya'lû ve-Lâ Yu'lâ Aleyh”, *Hürriyet*, sayı 1, 9 Rebiyül evvel 1285/ 29 Haziran 1868; *a.g.e.*, s. 4-6.

mazhariyet hakkı ise usûl-i *meşveret* de hakkıdır.”⁵² diyen Kemal söz konusu birleşimi göz önüne sermektedir. Nitekim “Yeni Osmanlılar’ın İlan-ı Resmîsi” başlıklı yazıda Yeni Osmanlılığın usûl-i *meşveret* talebinde bulunmaktan ibaret olduğu, usûl-i *meşveret*ten kastın da adalet olduğu ifade edilmektedir.⁵³ Namık Kemal “veşavirhüm fi’l-emr” adını taşıyan yazısında adil bir hükümet için usûl-i *meşveret*in olması gerektiğini, çünkü yasama ve icranın aynı elde olmaması gerektiğini, bu noktada Şûrâ-yı Ümmet’in devreye girdiğini belirtmektedir. Kemal’e göre devletin hürriyet ve adalet üzerine tesisi usûl-i *meşveret*le mümkündür ve söz konusu usul Şark meselesine çaredir, kurtuluştur.⁵⁴ Adalet ve *meşveret*in bağdaştırılmasının açık halini ifade eden Namık Kemal’e göre Kanuni dönemi refahı ancak çağın gereği olan medeniyet içinde aranmalıdır ve çare adalettir. Adalet eşitlik gerektirmektedir ve eşitliği usûl-i *meşveret* sağlamaktadır. Bu yüzden de Yeni Osmanlılar *meşvereti* sağlamaya çalışmaktadır.⁵⁵

Meşveret siyasal söylemin parçası olurken kendisinden anlaşılan usûl-i *meşveret*, meclisin yapısı da anlamının dönüşümünde dikkate alınması gereken noktalardandır. Usûl-i *meşveret* olarak talep edilen siyasal sistemden ne anlaşıldığını tespit etmek gerekmektedir. *Hürriyet* gazetesinde imzasız yayınlanan bir yazıda usûl-i *meşveret*ten amacın yasamayı yürütmenin tagallübünden kurtarmak olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Usûl-i *meşveret* vasıtasıyla meclise yüklenen anlam aynı zamanda halk arasında birliği sağlama hedefidir. Söz konusu yöntem sayesinde mecliste her “mezhep”ten kişi olacak ve halk siyasete katılacaktır.⁵⁷ Usul-i *meşveret* halkı vatandaşlıkta birleştirecektir.⁵⁸ Namık Kemal temsili hükümeti *meşveret* kavramı ile karşılamaktadır.⁵⁹ Yeni Osmanlılar, Osmanlı geleneksel danışma meclisleri olarak kullanılan *meşveret* kavramını halkın siyasal katılımı olarak yorumlayarak bir anlam genişlemesine sebebiyet

52 Namık Kemal, “Hürriyet”, *Hürriyet*, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869, sayı 37; *a.g.e.*, s. 275.

53 “Yeni Osmanlılar’ın İlan-ı Resmîsi”, *Hürriyet*, sayı 16, 25 Cemaziyel ahir 1285 / 12 Ekim 1868; *a.g.e.*, s. 93.

54 Namık Kemal, “Ve Şavirhüm Fi’l-Emr”, *Hürriyet*, sayı 4, 30 Rebiyül evvel 1285/ 20 Temmuz 1868; *a.g.e.*, s. 15-19.

55 Namık Kemal, “Hubbü’l-Vatan Mine’l-İman”, *Hürriyet*, sayı 1, 9 Rebiyül evvel 1285/ 29 Haziran 1868; *a.g.e.*, s. 2-3.

56 “Mısır’a Dair Makale-İ Mühimme”, *Hürriyet*, sayı 37, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869; *a.g.e.*, s. 280.

57 “Vükela-İ Hâzırının Yeni Osmanlılar Hakkında Kullandıkları Politika”, *Hürriyet*, sayı 11, 20 Cemaziyel evvel 1285 / 7 Eylül 1868; *a.g.e.*, s. 54.

58 Namık Kemal, “Servet-İ Mülkiyeye ve İdare-i Hazıraya Dair Makale”, *Hürriyet*, sayı 7, 21 Rebiyül ahir 1285/ 10 Ağustos 1868; *a.g.e.*, s. 29.

59 Mardin, *a.g.e.*, s. 342.

vermektedir. Kavram artık yalnızca padişahın kimi noktalarda ehil kişilerden oluşan bir gruba fikir danışması veya görüş istemesi değil asrın getirisi olarak eşit ve hür olan ferdin kendi yaşamı hakkında olan söz hakkı gibi devletin geleceği hakkında da söz hakkına sahip olması içeriğini taşımaktadır. Birey hür olduğu için eşit kabul edilir, eşit olduğu için devleti ile ilgili söz yetkisine sahiptir ve tüm bunların birleşimi terakkiyi sağlayarak medeniyete ulaştıracaktır. Usûl-i *meşveret* olarak talep edilen meclis sistemi hakkında *Hürriyet* gazetesinde Fransa'daki Conseil d'Etat yerine kurulan Şûrâ-yı Devlet'in işlevini yerine getirmediği, göstermelik kaldığı,⁶⁰ Şûrâ-yı Devlet'in Avrupa'daki Conseil d'etat olabilmesi için karşısında bir de Şûrâ-yı Ümmet olması gerektiği, Şûrâ-yı Devlet'in seçim olmadıkça Şûrâ-yı Ümmet sayılamayacağı belirtilmektedir.⁶¹ Kemal'e göre model alabilecekleri anayasa Fransa'nın ikinci imparatorluk anayasasıdır.⁶² Namık Kemal'in Meşveret Meclisi ise Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet ve Senato'dan oluşmaktadır. Bu oluşumda Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, kanun ve idari işler hususunda görev almakta, Meclisi Şûrâ-yı Ümmet yapılan kanunları incelemekte, Senato hükümet ve halk arasında hakem rolünü üstlenmektedir. Ve tüm sistemin üzerinde de sultanın denetimi ve iktidarı mevcut olmaktadır.⁶³ Benzer şekilde Yeni Osmanlıların müspet söz ettiği Tunuslu Hayreddin Paşa da istişarenin hükümdarın yürütme işlemlerini kısıtlamadığını yalnızca hükümdar ile bakanların uyguladıkları politikaları denetlediğini belirtmektedir.⁶⁴ *Meşveret* gazetesinde ise Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin *meşveret* talebinde olduđu⁶⁵ usûl-i *meşveret* ile yönetilmek istedikleri ifade edilmekte,⁶⁶ talep edilen yönetim sisteminin terakkiyi ve kurtuluşu sağlayacağı sıklıkla vurgulanmaktadır.

Tipik ilerleme söyleminin izdüşümünün görüldüğu mana gelişimi *meşveret* kavramını yalnızca bir yönetim sistemi ifadesi değil aynı zamanda bir anlam kümesi haline getirmektedir. Yeni Osmanlılar halkın katılımı ve danışma organı olarak yorumladıkları *meşvereti* kimi hadis ve ayetlerle desteklemektedir. Meclis fikrini temellendirmek için öne sürülen fikir birden fazla görüşün faydası üzerinedir.

60 “Hukuk ve Mehâkim” Bendinin Mâba'dı”, *Hürriyet*, sayı 86, 13 Zilkade 1286 / 14 Şubat 1870; *a.g.e.*, s. 205-209.

61 “Yeni Osmanlılar ve Babîâli”, *Hürriyet*, sayı 3, 23 Rebiyül evvel 1285/ 13 Temmuz 1868; Topal, *a.g.e.*, cilt 1, s. 13.

62 Mardin, *a.g.e.*, s. 346.

63 Uçman, *a.g.m.*, s. 117.

64 Tunuslu Hayreddin Paşa, *a.g.e.*, s. 74.

65 “Tohum ve Semereleri”, *Meşveret*, sayı 6, 2 Ramazan 1313; Çoşkun, *a.g.t.*, s. 139.

66 Bir Kürd, “Açık Mektûb”, *Meşveret*, sayı 23, 27 Cemâziyel âhir 1314; *a.g.t.*, s. 410.

Namık Kemal “İhtilâfu ümmetî rahmetün”⁶⁷ hadisine ve “Ve fevke külli zi ilmin alîm”⁶⁸ (Yusuf 76) ayetine yaslanarak istişarenin önemi vurgulanmakta, “Ukrun bi re’yike re’ye’l-gayri ve’steşir, fe’l-re’yü lâ yehfâ alâ isneyn. El mer’u mir’atün terâhu vechehu ve yurâ kafâhu bicem’i mir’ateyn”⁶⁹ sözü ile yine müşaverenin ehemmiyetini pekiştirmekte, Hz. Peygamber, dört halife ve sonrasında gelen İslam yöneticilerinin *meşvereti* kabul ettiğini ifade ederek istişarenin faydası konusundaki vurgusunu sürdürmektedir. Kemal, *meşveretin* yalnızca İslam’a mahsus olmadığını Roma’da dahi olduğunu belirterek, gününün Avrupa’sında *meşveretle* birlikte ihtilaf ve münazara olduğunu, vekillerin tartışmalarında muhalif oy verebildiğini ancak bunun bir soruna yol açmadığını ifade etmektedir.⁷⁰ Yeni Osmanlılar’ın dini meşruiyet, adalet ve ilerleme üçgeni arasındaki tüm bu gerekçelendirme çizgisini ve mana kümesini kurması tesadüfi değildir. İslam düşünce geleneğinin muhalefet hakkını mümkün kılan meşruiyet zemini önce adalet kavramı ile işlenmekte; adaletsizliğin değişimi gerekli, denetimi mecburi kılması ise ilerleme söylemi ile birleşerek cemiyetin ana gayesi *meşvereti* çözüm olarak karşımıza getirmektedir. Her alanda gerekli ve müspet olan terakki, tebaa arasında adalet vasıtasıyla refahı, ilerlemeyi sağlayacak ve devletin problemleri çözülecektir. Bittabi gelenekte kendine meşruiyeti sağlanan ilerleme ve adalet ahengi ancak *meşveret* adlı reçete ile arzulanan asayışı mümkün kılacaktır. İnşa edilen düşünce zincirinde gerek Yeni Osmanlılar gerek Jön Türkler hemfikirlerdir. Dini meşruiyet, adalet ve terakki üçgeni kamuoyunu usul-i *meşverete* naklederken geriye göz önünde tutulması gereken bir husus kalmaktadır: *meşveret* gerekli midir?! *meşveret* neden gereklidir? Bu sorunun cevabı *meşveret* kavramının manasal dönüşümünde pekiştirmeleri sağlayarak kamuoyunca *meşveretin* ve cemiyetin önerilerinin kabulünü mümkün kılmaktadır. Böylece kavram nihai halini almaktadır.

1.3. *Meşveretin* Gerekliliği Meselesi

Meşveret kavramının dönüşümünde “Neden meşveret?” sorusunun cevabı önem taşımaktadır. *Meşveretin* gerekliğinin sebeplerinden biri Avrupa’nın konuya yaklaşımıdır. *Meşveret* kavramı işlenirken Yeni Osmanlılar ve Jön

67 “Ümmetimin ihtilafı rahmettir.”; *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, haz. Alp Eren Topal, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, cilt 2, 2018, s. 2.

68 “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”; *a.g.e.*, s. 2.

69 “Başkasının görüşünü kendi görüşüyle birleştir ve istişare et, çünkü doğru görüş iki kişiden gizli kalmaz. İnsan bir aynadır; sen onun yüzünü görürsün, ancak ensesi ise iki aynanın birleşmesi ile görülebilir.”; *a.g.e.*, s. 2.

70 Namık Kemal, “İhtilafü Ümmeti Rahmetün”, *Hürriyet*, sayı 51, 4 Rebiyül evvel 1286/ 14 Haziran 1869; *a.g.e.*, s. 2-5.

Türkler Avrupa örneğini göz önünde bulundurmaktadırlar. Dikkate aldıkları husus Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ndeki gelececek veya gelişmeyecek bu siyasal değişime olacak yaklaşımıdır. Avrupa'nın tepkisinin iki şekilde değerlendirildiği görülmektedir. İlki *meşveret* ilan edilmediğinde Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni zalim addederek Şark Meselesinin gelişimine yol açması,⁷¹ ikincisi ise Avrupa'nın *meşveret* ilan etmeyen Osmanlı Devleti ve Rusya gibi devletleri medeniyete ulaşmamış “vahşi barbar halinde” görüp, yönetimindeki kişileri de esir görerek isyan etmeleri durumunda onları desteklemesidir.⁷² Nihayetinde *meşveret* ilanı Şark Meselesi ve Avrupa'nın devletin iç işlerine karışmasını önlemek için bir çözüm olarak görülmektedir. Avrupa'nın parlamento sistemini Osmanlı geleneğindeki *meşveret* meclisleri ile bağdaştırarak kavramın manasında değişime yol açılması ile *meşveret*in çare olarak sunulması kavrama bir kutsallık atfetmekte ve aydınlar tarafından ateşli savunusuna yol açmaktadır. Avrupa'ya karşı savunma dışında kavramın siyasallaşmasında etkili, *meşveret*in gerekliliğinin amillerinin en önemlilerinden biri de ülkedeki isyanlar ve anlaşmazlıklara karşın *meşveret*in devletin dağılmasına engel telakki edilmesidir. *Hürriyet*'in son sayısında ülkenin olduğu gibi giderse dağılacağı için Yeni Osmanlılar'ın amacının devletin kurtuluşunun usûl-i *meşveret*in ikamesiyle⁷³ gerçekleştirilmek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca *meşveret* ile “kurtuluş yoluna” girileceği yine farklı bir sayıda vurgulanmaktadır.⁷⁴ Medeniyetin sebebi olarak işaret edilen *meşveret*in⁷⁵ varlık sebebini Tunuslu Hayreddin Paşa hükümdarların bilgili, bilgili fakat kamu yararını gözetemeyen ve bilgili olmayan olarak üçe ayrıldığını belirttikten sonra birinci hükümdarlar için istişarenin sultana yardımcı olarak, ikinciler için istişare meclisi olarak ve üçüncü hükümdarlar için de muavenet sağlayarak ülkenin zarar görmeyeceğini ifade ederek açıklamaktadır.⁷⁶ Kavrama çözüm/çare düşüncesi üzerinden koruyucu bir rol atfedilmektedir.

Jön Türkler de kavramı benzer şekilde çözüm olarak ileri sürmektedir. *Meşveret*'te saldırılara karşı koyabilmek için tüm Osmanlıların birleşerek milli

71 Namık Kemal, “Nutm-I Hümayun Mülâhazâtının Bakıyesi”, *Hürriyet*, sayı 2, 16 Rebiyül evvel 1285 / 6 Temmuz 1968; Topal, *a.g.e.*, s. 8.

72 “Hakâyık-ı Mesele-i Mısıriye”, *Hürriyet*, sayı 87, 20 Zilkade 1286 / 21 Şubat 1870; Topal, *a.g.e.*, cilt 2, s. 213.

73 “Hâtıme”, *Hürriyet*, S. 100, 22 Rebiyülevvel 128; *a.g.e.*, s. 263-266.

74 “Babîâli'nin Politikası”, *Hürriyet*, sayı 56, 9 Rebiyül ahir 1286 / 19 Temmuz 1869; *a.g.e.*, s. 44-49.

75 “Usul-i Meşverete Dair Bir Mu'terize Cevaben Yazılmış Mektup”, *Hürriyet*, sayı 12, 27 Cemaziyel evvel 1285/ 14 Eylül 1868; Topal, *a.g.e.*, cilt 1, s. 60-63.

76 Tunuslu Hayreddin Paşa, *a.g.e.*, s. 71.

bir hükümet, bir meşrû'ta heyeti oluşturmalarını, usûl-i meşveretin halk ve yönetim arasındaki ilişkiyi iyiye ulaştıracağını⁷⁷, refahın önünü açtığını, adaletin ve hürriyetin varlığını, devletin selametini sağladığını⁷⁸ belirtmektedir. Çözüm söyleminin görüldüğü gazetede meşveretin terakkinin nasıl önünü açtığının en iyi örneğinin Fransa olduğu söylenmekte, Avrupa'nın gelişmiş durumu ve Osmanlı Devleti'nin infisah hali usûl-i meşveretin varlığı ve yokluğuna bağlanmaktadır.⁷⁹ “Meşveret neden gereklidir?” sorusu, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından sıralanacak olursa; meşveretin medeniyetin getirisi olması, hürriyetin gereği olması, İslam'da mevcut olması, Osmanlı geleneğinde yer alması, terakkinin sebeplerinden olması, Batı'nın refahının nedeni olması, Şark meselesi ve Osmanlı Devleti'nin siyasal sorunlarına çözüm getirecek olması ve asrın gereği olarak yanıtlanmaktadır. “Meşveret neden gereklidir?” sorusunun yanında “Meşveret neden gerekli değildir?” sorusu da kavramın içerik ve mana ağının oluşmasında kavramın cevap vermesi gereken hususlar dolayısıyla kimi nitelikler yüklendiği için önem taşımaktadır. Öncelikle Namık Kemal'in meşveret üzerine kaleme aldığı yazılarına gelen itirazlar söz konusu soruya cevap olarak yönelmektedir. İtirazlar meşveretin dine uygunluğu, hükümdarın egemenlik hakkına yansımaları ve Batı'nın taklidi olarak gayrimüslim tebaanın ayrılmasına sebebiyet verip vermeyeceği⁸⁰, halkın hazır olup olmadığı üzerinedir. Yöneltilen eleştiriler arasında en çok meşveretin İslam'a uygunluğu üzerinde durulmaktadır. Nitekim itirazlar göz önünde bulundurulduğunda Namık Kemal'in ve diğer aydınların meşveret kavramının dini meşruiyeti ile neden yoğun olarak ilgilendiği açıklık kazanmaktadır. Meşverete yöneltilen itirazlar meşruti yönetimle kendi çıkarlarının zarar görebileceğini düşünenler, meşveretin dine uygun olmadığını savunanlar ve halkın hazır olmadığı fikrinde olan kişilerden gelmektedir.⁸¹ Sıralanan eleştiriler kavramın siyasallaşarak bir sistemin savunusu haline geldiği noktada refleksif cevaplar olarak literatürde yer almakta ve kavramın şekillenmesinde rol oynamaktadır.

“Bilgi sahibi olmayan halkın” yönetimde söz sahibi olması Osmanlı Devleti'nin geleneksel düşüncesine aykırı kalmakta, danışmanın gerçekleşmesi halinde ise devleti zarara uğratacağı meşveretin gereksizliği fikrinde olanlar için kaçınılmaz bir gerçek olarak görülmektedir. Her daim itaati öngören

77 H.H, “Kanûn-i Esâsi”, *Meşveret*, sayı 1, 13 Cemâziye'l-âhir 1313; Çoşkun, *a.g.t.*, s. 54-55.

78 Ahmed Rıza, “Muazzez Vatandaşımız!”, *Meşveret*, sayı 23, 27 Cemâziye'l-âhir 1314; *a.g.t.*, s. 421.

79 “Suriye'den Mektûb”, *Meşveret*, sayı 7, 12 Rebi'ül evvel 1314; *a.g.t.*, s. 325-326.

80 Berkes, *a.g.e.*, s. 291.

81 Tekin, *a.g.m.*, s. 148-149.

düşünceye göre *meşveret* yoluyla hükümdarın otoritesinin sınırlandırılması da geleneğe aykırı kalmakta, ayrıca *meşveret* manası çıkarılan ayetin çarpıtıldığı öne sürülmekte, Batı’yı taklit uygun görülmemektedir. Diğer yandan öncelikle İslam’ın gereği olarak yorumlanan *meşveret* yoluyla devletin dağılmasının önlenmesi, İslam’ın gereğinin yapılması, adalet ve terakkiyi sağlaması fikri *meşveret* tartışmalarındaki ana çizgilerdir. Karşılıklı olarak savunulan ve çürütülmeye çalışılan fikirler arasında meşveret; danışma düşüncesinden siyasal bir rejim talebi haline dönüşmekte, Yeni Osmanlılar’da ısrarla vurgulanan fikirler Jön Türkler’de politik olarak katılaşmaktadır. Nitekim kavramın yıllar süren münazaralar arasında siyasal manasının kalıcı bir renk edinmesinin en açık sonucu olarak meşrutiyetin ilanı görülebilmektedir. *Meşveret* gereklidir, gerekli değildir meselesi temelde *meşveret* dini meşruiyete sahiptir/sahip değildir ve terakkinin gereğidir/ gereği değildir tartışmasına dayanmaktadır. Buradan hareketle kavramın dini meşruiyet ve ilerleme söylemi dahilinde değerlendirilmesinin sebebi açıklık kazanmaktadır. İlk görüşe göre geleneksel İslam düşüncesindeki muhalefet ve biat hakkı üzerinden temellenen *meşveret* dini bir geçerliliğe sahip olmakta, adaletin sağlanabilmesini mümkün kılmakta, çağın ve refahın şartı olarak terakkinin belirleyici unsurlarından birine karşılık gelmektedir. İkinci görüşe göre ise *meşveret*, her durumda hükümdara itaat zorunluluğu kaidesi gereğince İslami bir geçerliliğe sahip olmamakta, bilgisiz kişilerin yetki alması ile adaleti geçersiz kılmakta, Batı’yı taklidin terakki değil yalnızca bid’at getirmesi hasebiyle ilerleme ile de ilişkilendirilememektedir. Tüm bu “*meşveret* gereklidir çünkü ve gerekli değildir çünkü”ler arasındaki tartışmalar dikkatle incelendiğinde kavramın karşılık geldiği iç ve zıt anlamların nasıl şekillendiği açıklık kazanmaktadır. Nihayetinde “gereklidir çünkü”ler için üretilen tüm itirazlara rağmen “gereklidir çünkü”lerin argümanları kabul görmekte ve kavram siyasal literatürün ayrılmaz bir parçası olmaktadır. Bırındığu siyasi muhteva ile yerini meşrutiyete bıraktıktan sonra dahi tam olarak kaybolmamakta, benzer tartışmalar söz konusu olduğuunda refleksif olarak çok hızlı şekilde gündeme gelmektedir. Bu hızlı dönüş ise *meşveret* ve tartışmalarının siyasal düşünce geleneğinde kalıcı bir yer edindiğini göstermektedir.

Sonuç

Danışma ve Meşveret Meclisleri olarak kullanılagelen *meşveret* kavramı İslam düşüncesinde yönetimi denetleme fiilini soyut bir mana ile içermektedir. On dokuzuncu asra geldiğinde ise kavram Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin kavrama attettikleri meclis manası ile siyasal yeni bir içeriğe ulaşmıştır. Cemiyet, *Hürriyet* gazetesindeki yayınları vasıtasıyla *meşveret*in parlamento

olarak talebinde bulunmuş ve usûl-i *meşveret* olarak adlandırdıkları yönetim şeklinin savunusunu gerçekleştirmiştir. Bilhassa Namık Kemal'in makaleleri ile şekillenmesinde etkin role sahip olduğu kavram politik bir içerik edinmiştir. Siyasallaşmış olan *meşveret*'in savunma temelleri ise dini meşruiyeti, ilerleme paradigması ile ilişkilendirilmesi ve neden gerekli olduğu meselesi üzerine inşa edilmiştir. Kimi ayet ve hadisler üzerinden İslam'da yeri olduğu vurgulanan *meşveret* terakkinin sebebi olarak işlenmiş ve Osmanlı Devleti'nin mevcut durumuna kurtuluş reçetesi olarak önerilmiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sürdürdüğü söylem Jön Türkler tarafından içselleştirilmiş ve *meşveret* kavramının siyasallığı kalıcı hale gelmiştir. İslam'ın gereği, terakkinin sebebi ve kurtuluşun yolu olarak işaret edilen *meşveret* Jön Türkler tarafından da siyasal bir talep olarak söylemlerinde yer edinmiştir. Meşrutiyet ile ilişkilendirilen *meşveret*, sonrasında kullanımını meşrutiyete bırakmıştır. Sonuç bölümüne ulaşıldığında giriş kısmında yöneltilen “Meşrutiyet ile ilişkilendirilen *meşveret*, her daim on dokuzuncu asırda kendisine atfedilen siyasi içeriği/manayı karşılamakta mıdır?” sorusu da yanıtını bulmuştur. Buna göre geleneksel yorumdaki *meşveret* siyasi düşünce metinlerinde yer almakla birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve akabinde Jön Türkler yoluyla politik rengini kazanmış, siyasal manası kalıcı hale gelmiştir.

Kaynakça

Ahmed Rıza, “Muazzez Vatandaşımız!”, *Meşveret*, sayı 23, Fi 27 Cemâziyel âhir Sene 1314.

_____, “İcmâl-i Ahvâl”, *Meşveret*, sayı 13, 12 Muharrem'ül-haram Sene 1313.

“Babiâli'nin Politikası”, *Hürriyet*, sayı 56, 9 Rebiyül ahir 1286 / 19 Temmuz 1869.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2015.

Bir Kürd, “Açık Mektûb”, *Meşveret*, sayı 23, 27 Cemâziyel âhir Sene 1314.

Ceylan, Ayhan, “Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt III, sayı 5, 2005.

Çakmakcioğlu, Seda, *Koçi Bey Risaleleri*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.

Çoşkun, Ahmet, “1895-1898 Yılları Arasında Yayınlanan Meşveret Gazetesinin Transkript ve Değerlendirmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.

Demir, Alpaslan - Aslan, Taner, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne Ait İmamet ve Hilafet Risalesi’nin Muhteva ve Şekil Açısından İncelenmesi”, *Gazi Türkiyat*, sayı 5, 2009.

“Hakâyık-ı Mesele-i Mısıriye”, *Hürriyet*, sayı 87, 20 Zilkade 1286/21 Şubat 1870.

H.H, “Kanûn-i Esâsi”, *Meşveret*, sayı 1, 13 Cemazie’l-âhir 1313.

Halil Ganem, “İcmâl-i Mesâib”, *Meşveret*, sayı 29, 21 Şaban 1315.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Devlet Yönetimi İçin Bilgelik Kılavuzu*, haz. Ensar Köse, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017.

Hasan Kâfi Akhisârî, *Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri*, çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul, Klasik Yayınları, 2020.

“Hâtîme”, *Hürriyet*, sayı 100, 22 Rebiyül evvel 1287.

“Hilâfet ve Saltanat”, *Meşveret*, sayı 9, 18 Şevval 1313.

“Hukuk ve Mehâkim” Bendinin Mâba’dı”, *Hürriyet*, sayı 86, 13 Zilkade 1286 / 14 Şubat 1870.

K.M, “İdare-i Hükûmette Muvâzenet”, *Meşveret*, sayı 9, 18 Şevval 1313.

Kara, İsmail, “Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt XXIV, sayı 47, 2019.

Koyuncu, Nuran, “İslam Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Şûra”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 15, sayı 1, 2007.

“Kürdistan’dan”, *Meşveret*, sayı 22, 12 Cemâziyel âhir Sene 1314.

M.A., “Hânedan-ı Âl-i Osmâni Kurtaralım”, *Meşveret*, sayı 15, 12 Safer’ül -hayr 1313.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne – Fahri Unan – İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yay., 2017.

“Mısır’a Dair Makale-i Mühimme”, *Hürriyet*, sayı 37, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869.

Namık Kemal, “Burhan-ı Tecrübi”, *Hürriyet*, sayı 40, 15 Zilhicce 1285/ 29 Mart 1869.

_____, “El-Hakku Ya’lû ve-Lâ Yu’lâ Aleyh”, *Hürriyet*, sayı 1, 9 Rebiyül evvel 1285/ 29 Haziran 1868.

_____, “Hubbü’l-Vatan Mine’l-İman”, *Hürriyet*, sayı 1, 9 Rebiyül evvel 1285/ 29 Haziran 1868.

_____, “Hürriyet”, *Hürriyet*, sayı 37, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869.

_____, “İhtilafu Ümmeti Rahmetün”, *Hürriyet*, sayı 51, 4 Rebiyüle vvel 1286/ 14 Haziran 1869.

_____, “Nutm-ı Hümayun Mülâhazâtının Bakıyesi”, *Hürriyet*, sayı 2, 16 Rebiyül evvel 1285 / 6 Temmuz 1968.

_____, “Sadâret”, *Hürriyet*, sayı 36, 17 Zilkade 1285 / 1 Mart 1869.

_____, “Servet-İ Mülkiyeye ve İdare-i Hazıraya Dair Makale”, *Hürriyet*, sayı 7, 21 Rebiyül ahir 1285/ 10 Ağustos 1868.

_____, “Usul-i Meşveret Dair Dördüncü Mektup”, *Hürriyet*, sayı 16, 25 Cemaziyel ahir 1285/ 12 Ekim 1868.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Beşinci Mektup”, *Hürriyet*, sayı 17, 3 Recep 1285 19 Ekim 1868.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Altıncı Mektup”, *Hürriyet*, sayı 18, 10 Recep 1285/ 26 Ekim 1868.

_____, “Usul-i Meşverete Dair Bir Mu’terize Cevaben Yazılmış Mektup”, *Hürriyet*, sayı 12, 27 Cemaziyel evvel 1285 / 14 Eylül 1868.

_____, “Ve Şavirhüm Fi’l-Emr”, *Hürriyet*, sayı 4, 30 Rebiyül evvel 1285/ 20 Temmuz 1868.

_____, “Yine Girit Meselesi Tazelendi”, *Hürriyet*, sayı 24, 23 Şaban 1285/ 7 Aralık 1968.

Oktay, Cemil, “*Hum*” *Zamirinin Serencamı*, Bağlam Yayınları, Ankara, 1991.

Sariyannis, Marinos –Atiyas, E. Ekin Tuşalp, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, Boston, Brill, 2019.

“Suriye’den Mektûb”, *Meşveret*, sayı 17, 12 Rebi’ül evvel Sene 1314.

Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869), haz. Alp Eren Topal, cilt 1-2, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2018.

Tekin, Yusuf, “Osmanlı’da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu”, *AÜ SBF Dergisi*, sayı 55, 2000.

“Tohum ve Semereleri”, *Meşveret*, sayı 6, 2 Ramazan 1313.

Topal, Alp Eren, “From Decline to Progress: Ottoman Concepts of Reform 1600-1876”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Graduate School of Economics and Social Sciences of Ihsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2017.

Tunuslu Hayreddin Paşa, *Ülkelerin Durumunu Öğrenmek İçin En Doğru Yol*, çev. Kerim Suphi Muhammed, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017.

Türcan, Talip, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 39, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Uçman, Abdullah, “Tanzimat’tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Nâmık Kemal ve Ziya Paşa Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt XXIV, 2014.

“Vükelâ-i Hâziranın Yeni Osmanlılar Hakkında Kullandıkları Politika”, *Hürriyet*, sayı 11, 20 Cemaziyel evvel 1285 / 7 Eylül 1868.

“Yeni Osmanlıların İlan-ı Resmîsi”, *Hürriyet*, sayı 16, 25 Cemayizel ahir 1285 / 12 Ekim 1868.

“Yeni Osmanlılar ve Babiâli”, *Hürriyet*, sayı 3, 23 Rebiyül evvel 1285/ 13 Temmuz 1868.

Yılmaz, Hüseyin, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, çev. Abdülhamit Kırmızı, cilt XIII, sayı 24, 2008; (Orijinal: Containing Sultanic Authority: Constitutionalism in the Ottoman Empire before Modernity, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLV, 2015)

Ziya Paşa, “Yirmi Beşinci Numarada Olan Hatıraya Zeyl”, *Hürriyet*, sayı 28, 21 Ramazan 1285/ 4 Ocak 1869.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmannın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

